

Microcrèdit, famílies i llars a la Barcelona de finals del segle XVIII. Aproximació amb un Sistema d'Informació Geogràfica

Montserrat Carbonell

Assumpta Boba*

La recerca que presentem a continuació forma part d'un treball en curs sobre microcrèdit i consum entre les classes populars urbanes a Barcelona, entre 1750 i 1840. L'objectiu d'aquesta comunicació és mostrar la relació que s'estableix entre l'ús de les institucions de microcrèdit i la transformació de les llars jornaleres i menestres a la Barcelona del darrer terç del segle XVIII. Aquest exercici de recerca sobre la complementarietat d'estratègies de supervivència de les famílies i les llars treballadores, pot entendre's com una petita aportació a l'estudi de les classes populars urbanes de l'inici de la industrialització.

Les preguntes que es desprenien de la recerca inicial i l'estructura de la informació que oferien les fonts –on s'indica l'adreça del prestatari– van fer pensar en la possibilitat d'emprar un Sistema d'Informació Geogràfica (SIG) que permetés donar resposta –no només cartogràfica– a les demandes i qüestions que la recerca proposava. Així doncs, es va digitalitzar el plànol de Barcelona de 1815-1820 fet per Antoni de Montfort (*AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), IG7733, 15-3(1)/A-11). Una de les capes digitalitzades és formada per arcs que representen el grafo dels carrers on residien els prestataris del Mont de Pietat. La codificació d'aquests carrers, tant a la capa vectorial com a la base de dades,

* Montserrat Carbonell és professora del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona. Assumpta Boba forma part del Grup d'Estudis Territorials i Urbans del Departament de Geografia Humana de la mateixa Universitat. Aquesta recerca forma part d'un projecte en curs que va estar finançat els anys 1998-2000 per l'Institut Català de la Dona (Generalitat de Catalunya). Algunes parts de la recerca han estat ja presentades: a la Sessió C59 "Les femmes et le crédit dans les sociétés européennes (XVIe-XIXe siècles)", *XII International Economic History Congress*, Madrid, agost de 1998; al "Seminari sobre Crèdit urbà i consum a l'Europa Preindustrial (1650-1850)", Barcelona, desembre de 1998; i a la Sessió 70, "Financing the everyday: plebeian patterns of credit savings and expenditure, 1650-1930", *XIII Economic History Congress*, Buenos Aires, juliol de 2002. Parts d'aquesta recerca han estat publicats a Montserrat CARBONELL-ESTELLER, «Using microcrèdit and Restructuring Households: Two Complementary Survival Strategies in Late Eighteenth-Century Barcelona», *International Review of Social History*, 45 (2000), pàg. 71-92.

ha permès de fer consultes multivariables, extreure informació i cartografiar-la. Un exemple en són les figures 3 i 4 que presentem més endavant.

Aspectes metodològics

Per analitzar la relació que s'estableix entre l'ús de les institucions de microcrèdit i la transformació de les llars jornaleres i menestres a la Barcelona dels inicis de la industrialització s'ha optat per realitzar una aproximació microhistòrica, que ha permès mostrar alguns dels mecanismes utilitzats en les estratègies de supervivència de les classes populars d'aquest període. Han estat seleccionades unes fonts, un període i un espai urbà determinats, s'ha procedit a creuar les dues fonts principals mitjançant un utilatge interdisciplinar, i se n'han extret uns primers resultats.

Les fonts

Les fonts utilitzades han estat fonamentalment dues. En primer lloc els *Llibres de Comptaduria del Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança de Barcelona*, una institució dedicada al préstec de diners a canvi del dipòsit de penyores, ja fossin robes, joies o estris de cuina.¹ Aquesta font conté informació sobre el nom i cognoms de prestatari/prestatària, estat civil, ofici, adreça, objecte empenyorat, valor de la taxació de l'objecte, valor del crèdit que s'obté, i si s'amortitza o no el crèdit, és a dir, si es recupera la penyora o es perd definitivament. La segona font treballada ha estat el volum dels *Llibres de Matrícula dels Alcaldes de Barri* corresponent al barri de Sant Francesc de Paula, integrat dins el quarter de sant Pere.² En aquest llibre, són registrades les persones que vivien a cada llar, indicant nom i cognom, estat civil, ofici, parentiu o un altre tipus de vincle, així com els canvis que es produïen a cada llar i els moviments dels homes i dones que els integraven entre 1770 i 1777. Tot i així, la font no ofereix garanties totals sobre l'exhaustivitat d'aquests moviments, i per això només ha estat utilitzada per a l'anàlisi de les llars l'any 1770, sense tenir en compte els canvis enregistrats amb posterioritat.³ Han estat emprades, també, altres fonts de caràcter complementari que permeten fer una aproximació més qualitativa, com per exemple alguns expedients de sol·licitud d'ajuda dirigides a institucions assistencials, algunes de caràcter parroquial i d'altres estatals.

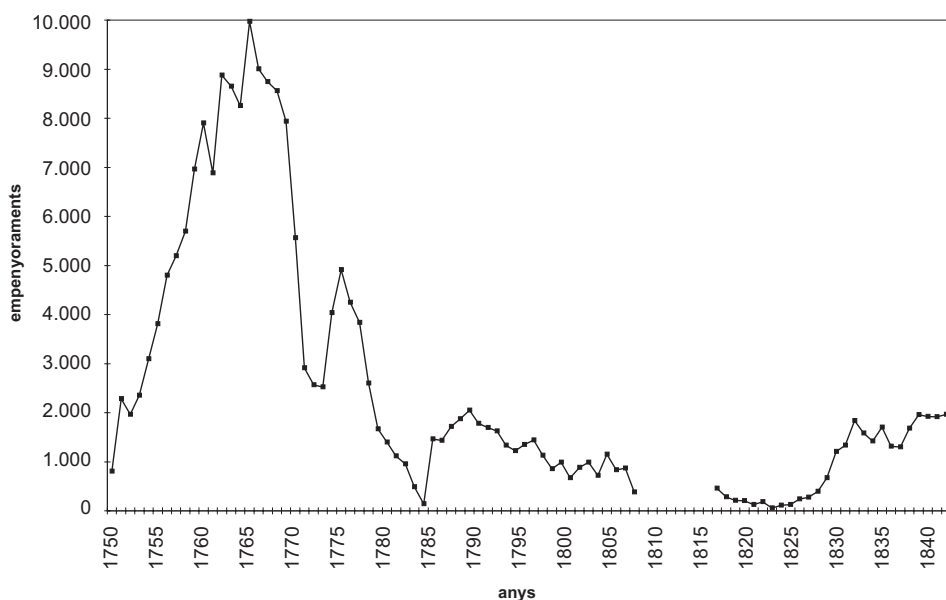
El període

El període seleccionat per dur a terme aquesta aproximació microhistòrica ha estat l'any 1770. Els criteris de selecció d'aquest moment han estat dos. En pri-

1. Originàriament aquest fons documental s'ubicava a l'Arxiu Històric de "La Caixa"; actualment s'ha traslladat a l'Arxiu Nacional de Catalunya.
2. AHCB, 1J, *Cadastral*, I-5, *Libro de Matrícula o Descripción de las Iglesias, Familias e Individuos de ambos sexos con las casas que componen el B. de San Francisco de Paula del Cuartel 2 nombrado San Pedro*[...].
3. Sobre la crítica a aquesta font, Pilar LÓPEZ GUALLAR, «Evolució demogràfica», dins Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1993, vol. 5 (*El desplegament de la ciutat manufacturera, 1714-1833*), pàg. 111-166.

mer lloc, la disponibilitat de fonts, especialment tenint en compte que, a banda de la informació puntual subministrada per aquell any pels Llibres d'Alcaldes de Barri, només s'ha trobat informació del tipus desitjat en els Llibres de Comunió d'algunes parròquies. I en segon lloc, també s'ha considerat que aquest any és molt representatiu del moment de plenitud del Mont de Pietat, que funcionava com una institució de microcrèdit capaç de canalitzar en aquests anys, probablement, la major part de la demanda de petit crèdit a la ciutat.⁴ A la figura 1 es pot observar la corba que dibuixa el nombre de crèdits concedits pel Mont de Pietat: l'enorme aflluència de famílies que recorren a aquesta institució als anys seixanta i la caiguda a partir dels setanta amb el subsegüent estancament de la capacitat creditícia de la institució en cotes molt més baixes.

Figura 1. Nombre d'empenyoraments. Mont de Pietat Na. Sra. de l'Esperança. Barcelona, 1750-1842

4. La institució va respondre a les necessitats de crèdit al consum de la ciutat a partir dels anys seixanta, en la mesura que els dipòsits de capital que ingressaven a la institució permetien disposar de diners per prestar a les famílies necessitades. El que va fer caure en picat el nombre de microcrèdits concedits a partir dels setanta va ser la prohibició d'oferir interès pels cabals dipositats, amb la subsegüent caiguda dels dipòsits i de la liquidesa de la institució. Els aspectes institucionals havien obstaculitzat l'oferta de crèdit. Les necessitats de crèdit entre les capes populars van tornar a canalitzar-se per la via de les xarxes de crèdit informal tal com ho havien fet abans de l'aparició del Mont de Pietat l'any 1751. Vegeu Montserrat CARBONELL, *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència*, Vic, Eumo, 1997; «Crédito al consumo y economías familiares», dins Jordi Nadal, *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999.

L'espai urbà

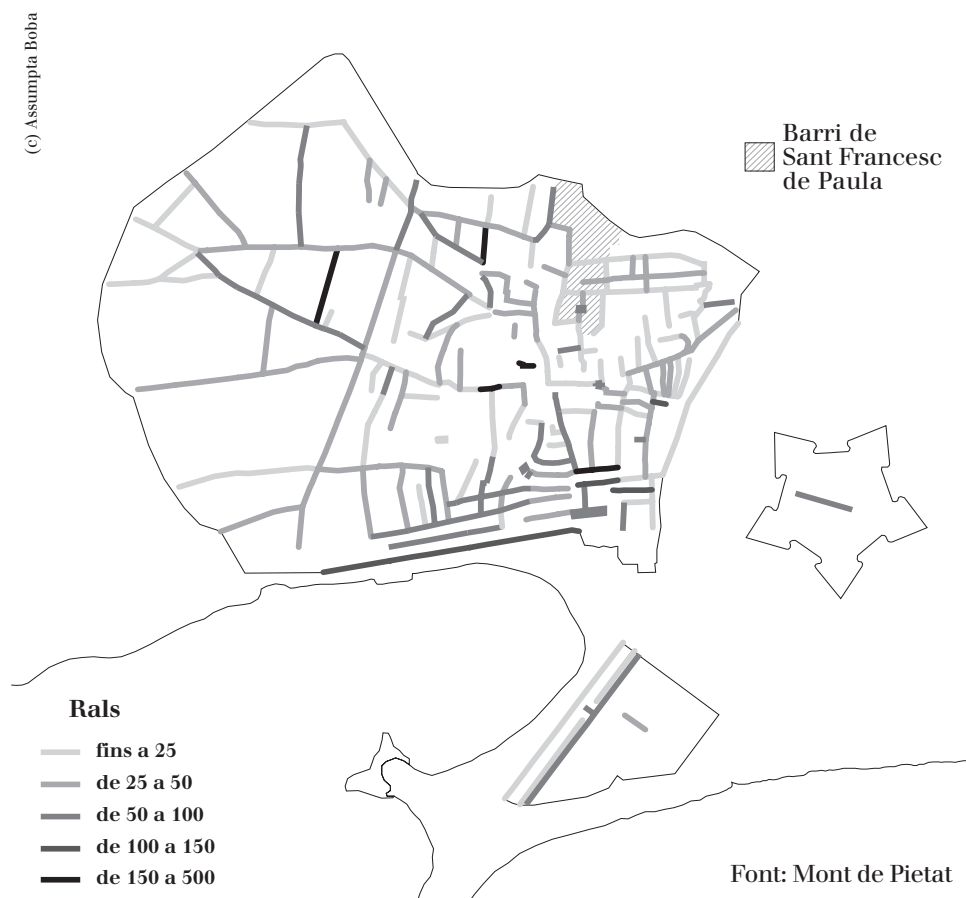
Els *Llibres dels Alcaldes de Barri* són l'única documentació de caràcter municipal sobre composició i estructura de llars que es conserva per a finals del segle XVIII. Malauradament, només s'han conservat per a cinc dels quaranta barris de la ciutat (Figura 2). El procés de selecció del barri a estudiar ha estat fàcil, ja que tots els estudis disponibles ens conduïen cap al quarter de Sant Pere, una àrea amb alta densitat de població treballadora, forta localització de fàbriques d'indianes i valor mitjà dels crèdits per carrer més baixos.⁵ Aquest darrer aspecte corroborava la nostra hipòtesi entorn a l'extensió del microcrèdit (Figura 3).

Figura 2. Llibres d'Alcalde de Barri. Barcelona, 1770

5. El valor mitjà de crèdits per carrer s'obté fent la divisió entre la suma dels valors dels crèdits concedits l'any 1770 en un carrer i el nombre de famílies que obtenen dits crèdits.

Figura 3. Barcelona 1770. Valor mig dels crèdits per carrer

Creuament de fonts

El creuament de la font sobre el microcrèdit i de la font sobre les llars s'ha fet a partir d'establir la coincidència següent: carrer de residència, nom i cognom, estat civil i ofici d'aquells que figuren als *Llibres de l'alcalde de barri* i que alhora apareixen als registres del Mont de Pietat com a persones que van a demanar petits crèdits a canvi d'empenyorar algun objecte.

En definitiva, s'han creuat 1.015 casos d'empenyorament, que representen quasi el 13% dels 7.934 microcrèdits concedits pel Mont de Pietat aquell any, amb les 100 primeres llars que figuren al volum dels *Llibres dels Alcaldes de Barri* corresponent al barri de sant Francesc del quarter de sant Pere (Figura 4)

Figura 4. Barcelona 1770. Total prestataris/prestatàries segons carrer de residència

Primers resultats sobre el recurs al microcrèdit i la transformació de les llars

Dades relatives al microcrèdit

Pel que fa a l'explotació d'aquestes dades, s'ha pogut establir que, en primer lloc, el Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança era, efectivament, una institució especialitzada en el petit crèdit, ja que el valor de la major part dels préstecs, un 70%, es situen entre dos i sis jornals d'un peó de la construcció, segons els salaris que dona Vilar per l'any 1764.⁶ (Taula 1).

6. Pierre VILAR, «Transformaciones económicas, impulso urbano y movimiento de los salarios: la Barcelona del siglo XVIII», dins *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, Ariel, 1974, pàg. 209-210.

Taula 1. Distribució dels crèdits concedits segons el seu valor. Mont de Pietat Nostra Senyora de l'Esperança. Barcelona, 1770

Tipus préstec	Núm. préstecs	%	Quantitats deixades	%
De 0 a 24 rals	709	69,85	9.112	28,65
De 25 a 49 rals	163	16,06	5.412	17,01
De 50 a 99 rals	86	8,47	5.204	16,36
De 100 a 149 rals	30	2,96	3.204	10,07
més de 150 rals	27	2,66	8.878	27,91
Total	1.015	100,00	31.810	100,00

En segon lloc, els sectors més representats entre aquells que acudeixen al Mont de Pietat a la recerca de petits crèdits són els manufacturadors, especialment de teixits i de confecció, aspecte que situa el sector manufacturador al capdavant de les famílies treballadores que es veuen obligades a desenvolupar diferents estratègies de supervivència, en aquest cas el recurs a les institucions de microcrèdit (Apèndix, Taula A).

Per últim, s'observa que el nivell d'amortització del crèdit i de recuperació de la penyora és força alt entre els préstecs petits, aspecte que corrobora l'habilitat dels que gestionen recursos més escassos i que, alhora, testimonia el grau de capacitat adaptativa de les llars treballadores.⁷ (Apèndix, Taula B).

Dades relatives a les llars

Pel que fa a l'explotació d'aquestes dades, s'ha seguit la metodologia proposada per Peter Laslett, que diferencia: llars de solitaris, llars sense estructura familiar, llars simples o integrades per una família nuclear, llars extenses –integrades per una família simple amb parents–, i llars múltiples on coexisteixen distints nuclis familiars siguin monoparentals o no.⁸

A la Taula 2 s'observa la composició de les cent primeres llars del barri de Sant Francesc de Paula classificades segons l'esmentada tipologia, i diferenciant aquelles en les que hi ha coresidents –definits com a persones que viuen sota un mateix sostre i que no tenen cap vincle de parentiu amb els altres membres de la llar–, i aquelles altres on no n'hi ha.

7. Richard WALL, «Trabajo, bienestar y familia: una ilustración de la economía familiar adaptativa», dins *El mundo que hemos ganado. Estudios sobre población y estructura social*, Madrid, Centro de publicaciones del Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1990, pàg. 325-364.
8. Tot i les crítiques que ha rebut la tipologia proposada per Peter Laslett, s'ha emprat com a referència perquè la nomenclatura de llars que ofereix és, malgrat tot, la que unifica els criteris i permet la discussió entre especialistes. Peter LASLETT, «Introduction: the history of the family», dins Peter LASLETT & Richard WALL (ed.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978 (reimp.), pàg. 1-90.

Taula 2. 100 llars del Barri de Sant Francesc de Paula (Quarter de Sant Pere), segons estructura de la llar i gènere del cap de família

Tipologia de la llar	Amb coresidents			Sense coresidents			Total = 100		
	H	D	Total	H	D	Total	H	D	Total
Solitària	1	3	4	1	3	4	2	6	8
Sense estructura familiar	6	2	8	2	0	2	8	2	10
Simple	17	2	19	27	4	31	44	6	50
Extensa	9	2	11	10	1	11	19	3	22
Múltiple	8	2	10	0	0	0	8	2	10
Total	41	11	52	40	8	48	81	19	100

Font: elaboració pròpia, *Llibres de comptaduria, 1770 (ANC)*

L'anàlisi de les dades que mostra la Taula 2 indica, en primer lloc, que les llars simples sense coresidents –les que corresponen a la família nuclear d'origen biològic– tenen una representació força baixa, el 31% dels casos.

En segon lloc, s'observa la importància de la coresidència ja que apareix en més de la meitat de les llars estudiades (un 52%). La mostra recollida de coresidents indica la importància dels servents, dels aprenents i dels hostes. Molt probablement els coresidents que s'han englobat sota la categoria d'indeterminats, ja que no se n'especificava la condició, podrien ser hostes o llogaters (Apèndix, Taula C).

En darrer lloc, sorprèn la importància de les llars complexes, ja siguin extenses o múltiples.

Malgrat que no serà desenvolupada en aquesta comunicació, una aproximació de caràcter més qualitatiu a les fonts estudiades ha permès observar algunes dinàmiques del grup domèstic en determinats tipus de llar. Per exemple, les llars amb coresidents sovint mantenen el nombre d'aquests i la seva categoria, però canvien els noms individuals. Així, servents substitueixen servents, aprenents succeeixen aprenents, i hostes reemplacen hostes. Aquests aspectes han posat en evidència que la llar es nodreix d'estratègies familiars i individuals.

Resultats del creuament de les fonts

Pel que fa al creuament de les fonts sobre microcrèdit i sobre llars s'observen uns resultats molt reveladors (Taula 3).

Primerament, divuit de les cent llars estudiades van recórrer al microcrèdit; el percentatge és, doncs, força alt, ja que representa, per al barri estudiat, que una de cada cinc famílies –en termes aproximats– havia acudit al Mont de Pietat a empenyorar alguna pertinença entre els mesos de gener i febrer de 1770.

En segon lloc, la Taula 3 mostra que les llars simples sense coresidents són les més representades. Aquest aspecte suggereix que eren més vulnerables i per tant més dependents de les institucions de microcrèdit i de les prestacions socials en general. Dit d'una altra manera, la família nuclear biològica era poc viable en un context regit per la creixent pressió demogràfica, l'encariment dels lloguers i

les transformacions en l'organització del treball. Probablement hagués calgut un nivell de prestacions socials similars a les velles lleis de pobres angleses per tal que la família nuclear sense coresidents hagués estat el patró dominant.

La coresidència i la transformació de la llar i el recurs al microcrèdit esdevien estratègies de supervivència complementàries per a les famílies treballadores.

Taula 3. Prestataris/prestatàries del Mont de Pietat, segons estructura de la llar. Barcelona, 1770

Tipologia de la llar	Amb coresidents			Sense coresidents			Total = 100		
	H	D	Total	H	D	Total	H	D	Total
Solitària	1	1	2				1	1	2
Sense estructura familiar									
Simple	4	1	5	6	1	7	10	2	12
Extensa	2		2				2		2
Múltiple	2		2				2		2
Total	9	2	11	6	1	7	15	3	18

Font: elaboració pròpia, *Llibres de comptaduria*, 1770 i *Llibres d'Alcalde de Barri*, 1770

Considerem “llar solitària” quan el/la cap de família és vidu o és persona no casada sense determinar, amb o sense coresidents.

Conclusions

A la Barcelona del darrer terç de set-cents, concretament en un dels barris més populars del quarter de Sant Pere, l'estudi de cent llars ha mostrat la importància de la coresidència i de les llars complexes entre les classes jornaleres i menestres. Així mateix, la baixa representativitat de les llars simples sense coresidents suggereix la vulnerabilitat de la família nuclear i la seva inviabilitat com a patró dominant entre les classes populars urbanes d'aquest període.

Són precisament les llars integrades per famílies nuclears –famílies simples sense coresidents– les que estan més representades entre aquelles que recorren a una institució pública de microcrèdit. Donada la fragilitat del cicle econòmic familiar (infància, criança dels fills, vellesa), la família nuclear depenia forçosament tant de l'existència d'una xarxa de prestacions socials derivades de l'assistència pública o parroquial, com de xarxes de parentiu, veïnatge o ofici que, a través de la coresidència, establia relacions d'interès i reciprocitat entre els individus.

Probablement, la incapacitat del teixit assistencial i de les polítiques socials per satisfer les creixents necessitats socials de final del set-cents van potenciar la coresidència com a estratègia de supervivència complementària entre les classes treballadores urbanes que havien après a utilitzar simultàniament –o alternativament– el recurs a les institucions assistencials (incloses les institucions

creditícies i benèfiques com ara els monts de pietat) i la transformació de l'estructura i composició de les llars.

Per últim, l'aproximació més qualitativa, que no ha estat desenvolupada en el marc limitat d'aquestes planes, mostra la llar com un espai on podien confluïr o es desenvolupaven paral·lelament estratègies familiars i estratègies individuals. Per tant, les estratègies de supervivència no tenen sempre un caràcter únic i homogeni, sinó que poden ser plurals.

Apèndix

Taula A. Ocupació dels prestataris del Mont de Pietat. Barcelona, 1770

Sector	Subsector	Total	%
Total Agricultura	Agricultura	78	17,42
	Pesca i Marina	64	
		142	
Total clero, exèrcit i inactius	Clero	6	1,72
	Exèrcit	8	
		14	
Total Manufactures	Cera i sabó	3	62,09
	Construcció	50	
	Cuir i sabates	57	
	Espart	13	
	Fusta	35	
	Metalls	56	
	Teixits i confecció	268	
	Treballador	22	
	Vidre i ceràmica	2	
Total Serveis	Alimentació i derivats	20	17,30
	Artista	5	
	Comerç	22	
	Ensenyança	4	
	Prof. Lib. i Adm	9	
	Serveis	37	
	Transports	44	
		141	
Total Varis	Varis	12	1,47
Total General		815	100,00

Taula B. Amortització del crèdit segons el valor. Mont de Pietat. Barcelona, 1770

Tipus de Prèstec	Desempenyoren		No desempenyoren		Total = 100
	Total	%	Total	%	
De 0 a 24 rals	318	44,85	391	55,15	709
De 25 a 49 rals	82	50,31	81	49,69	163
De 50 a 99 rals	38	44,19	48	55,81	86
De 100 a 149 rals	9	30,00	21	70,00	30
Més de 150 rals	12	44,44	15	55,56	27
Total	459	45,22	556	54,78	1.015

Taula C. Situació dels solitaris/solitàries coresidents. Barcelona, 1770

Solitaris* coresidents	Homes	Dones	Total	%
Hoste	5	2	7	5,1
Indeterminat	36	8	44	31,9
Aprenent	28	0	28	20,3
Criat-criada	9	36	45	32,6
Mosso	1	0	1	0,7
Vídua	0	9	9	6,5
Criada vídua	0	4	4	2,9
Total	79	59	138	100,0

Font: elaboració pròpia, *Llibres de comptaduria*, 1770.

* solters/solteres, vidus i casats/casades amb parella absent.